

MÜTAREKE DÖNEMİNDE AMERİKAN MANDATERLİĞİ TARTIŞMALARI

Yrd. Doç. Dr. Selçuk DUMAN*

ÖZET

Osmanlı Devleti II.Viyana bozgunundan sonra devam eden yenilgiler sebebiyle, düşünce olarak da kendine güvenini bir türlü sağlayamamıştır. Özellikle de Balkan savaşları ve I.Dünya Savaşı yenilgisi Osmanlı ileri gelenlerinde “Türk milletinin kendi kendini kurtaramayacağı” düşüncesini doğurmuştur. Bu çalışmada, mütareke öncesi Osmanlı Devleti-Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerine kısa bir bakıştan sonra mütareke döneminde dış himaye aramak düşüncesinin ortaya çıkışını ve makalenin temelini teşkil eden Amerikan Mandaterliği konusundaki görüşler ve tartışmalar aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Mütareke, Mandaterlik, Amerika, Millet, Savaş.

* Gazi Osman Paşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

THE ARGUMENTS ABOUT THE AMERICAN MANDATE DURING THE ARMISTICE

ABSTRACT

After II.Vienna defeat the Otoman Empire couldn't get back selfconfidence as thought. Especially at defeat of Balkan War and the first World war most of the intellectuals of the Otoman Empire thought that the Turkish nation wouldn't rescue themselves.

After we touchad on before the armistice the relationship of the Otoman Empire and the USA we explained the period of the armistice, appearance of thought of American mandatory and the opinions and disensions about this thought at this article.

Key Words

The Otoman, Armistice, Mandatory, The USA, Nation, War.

Mütareke Öncesi Amerika ile Münasebetler

Coğrafi keşifler bağlamında Kristof Kolomb tarafından tespit edilip, Amerigo Vespucci tarafından ortaya çıkarılan Amerika kıtası 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz tarafından istila edilerek yönetilmeye başlandı. Ancak yedi yıl(1756-1763) savaşları ile Fransa kıtayı terk etmek zorunda kaldı. İngiltere savaşı kazanmasına rağmen çok büyük bir malî sıkıntı içine düştü. Bu durumdan kurtulmak için Amerika'da bulunan kolonilere vergiler getirdi. Fakat bu vergiler koloniler tarafından kabul edilmediği gibi, Amerikan kolonileri buna karşı isyan ederek, 1776 yılında bağımsızlıklarını ilân ettiler. İngiltere'nin bu bağımsızlığı tanınması ise 1783¹ yılında oldu.²

Amerika Birleşik Devletleri kurulduktan sonra 3 Aralık 1823 yılında kabul ettiği "Monroe Doktrini"³ ile kendi kıtası dahilinde hareket etme kararı almıştı.

Bu tarihten sonra Amerika; sömürgeci-emperyalizmin kan ve ateşle yoğrulmuş yöntemlerini "modası geçmiş" ve "pahalı" bularak benimsemedi, bunun yerine "İnsanî değerlere önem veren" yeni bir tür yayılma yöntemi olan misyonerlik örgütleri ve eğitim kurumları ile Yakın Doğu'da sessiz sedasız etki ağlarını örmüştü.⁴

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'na gelişleri 1820'dir. 1810 yılında Amerika'da "American of Commissioners for foreing Missions" adı altında örgütlenen Protestan kilisesi dünyayı kendi mezhebi çerçevesinde bir Hıristiyanlık politikasında toplamayı amaçlamaktaydı. Bu amaçla Anadolu'ya gelen ilk Amerikalı misyonerler Levi Persons ve Plinky Fiskdir.⁵

1. İngiltere; Amerikan kolonilerine karşı yaptığı savaşı kaybedince 1782 yılında bağımsızlık esas olmak üzere görüşmelere başladı. Sonuçta 3 Eylül 1783 tarihinde Paris'te yapılan anlaşma gereğince, İngiltere Amerikan kolonilerinin bağımsızlığını tanıdı. Rifat Uçarol *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1985, s. 213.

2. Fahir Armaoğlu, *20. yy Siyasi Tarihi*, Ankara, 1989, s. 62.

3. ABD Cumhurbaşkanı Monroe tarafından açıklanan ve dış politikasının temelini teşkil eden Monroe Doktrin'i iki maddeden ibarettir. 1-Amerika Birleşik Devletleri Avrupa'nın iç işlerine karışmamaktadır. Avrupa da Amerika kıtasının iç işlerine karışmamalıdır. 2-Eğer Avrupalı devletler Amerika'nın bu kararına uymazsa ve Amerika kıtasında sömürgecilikte bulunursa Amerika Birleşik Devletleri bu hareketi düşmanca sayacak ve karşı tepkide bulunacaktır. Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 71-72.

4. Osman Ulugay, *Amerikan Basımında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974, s. 15.

5. Seçil Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi(1820-1915)", Türk Tarih Kongresinden ayrı basım, Ankara 1994, s. 2121.

Amerikalı misyonerler ilk geldikleri zaman bir hayal kırıklığı yaşamışlardır. Ancak daha sonra çalışmalarını azınlıklar üzerinde yoğunlaştıran misyonerlerin sayısı (1831-1850) 268'e, kurulan Protestan kilisesinin sayısı ise 7 ye yükselmiştir. I. Dünya Savaşı öncesi bu sayı 163 kilise ve kiliselere üye sayısı ise 15. 348 oldu. Kiliselerin yayılma alanları Ermeni nüfusum yaşadığı yerlerle doğru orantılı idi. Misyoner merkezi olarak 1820 de İzmir, 1831 de İstanbul, 1839 da Trabzon-Erzurum, 1847 de Kayseri, Maraş, Urfa, 1855 de Harput, 1859 da Tarsus, Sivas, 1873 de Van olmuştur.⁶

Misyonerlerin yayılma şekilleri ise, Kilise, yemekhane, okul, çocuk yuvası, sağlık merkezi ve çocuk bahçeleri şeklindedir.⁷

Amerikan hükûmeti de bu misyoner faaliyetleri sürekli korumuştur. Örneğin; 1895 yılında iki zırhlısını bu bölgeye göndererek bu kuruluşlara destek vermiştir.⁸

Türk-Amerikan ilişkilerinin diğer bir alanı da ticaret olmuştur. 1810 yılında İzmir'de başlayan ticaret, 7 Mayıs 1830 yılında imzalanan dokuz maddelik ticaret antlaşması⁹ ile gelişme göstermiştir.¹⁰

13 Şubat 1862 ve 1874 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri ile yeni birtakım ticaret anlaşmaları yapılarak, ilişkilerin daha da gelişmesi sağlanmıştır.¹¹

Siyasî ilişkilere gelince; 1830'larda Amerika David Porter'i Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. David Porter'e 3 Mart 1839 tarihinde elçilik payesi verilmiştir. Osmanlı Devleti ise ilk resmî ziyaretçi olarak Emin Beyi, Amerika Birleşik Devletleri'ne 1850 yılında geçici olarak göndermişti. 1867 yılında ise, elçi olarak Fransız asıllı Edovard Blacque gönderdi.¹²

6. Seçil Akgün, a.g.m., s. 2123.

7. Seçil Akgün, a.g.m., s. 2124.

8. Seçil Akgün, a.g.m., s. 2130.

9. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara 1991'de Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan 1830 tarihli ticaret antlaşmasının İngilizce ve Türkçe tam metnine ulaşmak mümkündür.

10. Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ABD ile Yaptığı Ticari Anlaşmaları*, Konya 1988, s. 7.

11. Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 7.

12. Mine Erol, *I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Ankara, 1976, s. 47.

Yukarıda belirttiğimiz faaliyetler iki devlet(Osmanlı-ABD) arasındaki olumlu gelişmeleri beraberinde getirdi. II. Mahmut döneminde Osmanlı ülkesine gelen ve Robert Koleji'nin kurucusu olan Cyrus Hamlin, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesinde faydalı olmuştur. Abdülmecit döneminde bu iyi ilişkiler çerçevesinde pamuk uzmanı olan Dr. Davis getirilerek, modern pamuk işletmeleri oluşturulmuştur. Yine madencilik konusunda Prof. Lawrance Simith getirilmiştir.¹³

1912 yılında Amerikan Cumhurbaşkanlığına seçilen Wilson, kendine yakın adamları göreve getirme çerçevesinde "Morgenthaw" ı elçi olarak Osmanlı Devletine gönderdi. Amacı yerinde olayları görerek kendi politikasını bu ülkelerde etkili kılmaktı.¹⁴ Bu dönemde Amerika'da Türk Milleti aleyhinde bir propagandanın varlığını görmekteyiz. Bunun temel nedeni; Osmanlı Devleti Azınlıkları'nın yaptığı propagandalardır. Türklerin hoşgörülü, nazik görüldüğünü, ancak bunun bir rüya olduğunu ifade eden yazılar basında yer almıştır.¹⁵ Osmanlı Devleti adına Amerika'da bulunan Maslahatgüzarı Yusuf Ziya Paşa ise, bu propagandalara cevap vermede yetersiz kalmıştır.¹⁶ 1914 yılında Amerika'ya büyük elçi olarak gönderilen Rüstem Bey, bu durumu nispeten düzeltmiştir.

Bu ilişkilerin sonucu olarak 1914 yılı başlarında Osmanlı ülkesinde(Anadolu'da) şu Amerikan kuruluşları bulunmaktaydı:

- 1- Harput Fırat Koleji (Euphrates Collage)
- 2- Antep Orta Anadolu Koleji (Central Anatolian College)
- 3- Tarsus Aziz Paul Koleji (St. Paul's College)
- 4- İzmir Uluslararası Koleji (International College)
- 5- Van Amerikan Koleji (American College)
- 6- Maraş Orta Türkiye Koleji (Kızlar) (Central Turkey College)

13. Seçil Akgün, a.g.m., s. 2124.

14. Mine Erol, I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu, s. 9.

15. Mine Erol, a.g.e., s. 12.

16. Mine Erol, a.g.e., s. 14.

- 7- Sivas Öğretmen Koleji (Teacher's College)
- 8- İzmir Amerikan Kız Koleji (American College For Girls)
- 9- İstanbul Robert Koleji (Robert College)
- 10- İstanbul Kız Koleji (İstanbul Girls College)¹⁷

I. Dünya Savaşı çıktıktan sonra İngiltere, ABD'yi Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa sokmak için, sürekli kışkırtıyordu. Osmanlı Devleti'ndeki Amerikalıların canlarının tehlikede olduğunu anlatıyordu. Örneğin; İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Londra'daki Amerikan elçisine, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikalıların hayatları tehlikededir." diye haberler gönderiyordu. Diğer yandan Türk sularına Amerikan gemileri giderse, İngiltere'nin bunu hoş karşılayacağını bildiriyordu.¹⁸ Osmanlı Devleti'nde bulunan Amerikan elçisi Morgenthaw da devletini savaşa sürüklemeye çalışıyordu. 26 Ağustos'ta Evening Star Gazetesi'nde yayınlanan Morgenthaw raporlarında, Osmanlı İmparatorluğu İngiltere ile savaşa girerse, Türkiye'deki Amerikalıların katledileceği tehdidinin olduğunu söylüyordu.¹⁹

Bu propagandalara ek olarak, Almanya ile İngiltere arasında başlayan denizaltı savaşları çerçevesinde, ticaret gemilerinin de batırılması ve bunlarda Amerikan vatandaşlarının da bulunması, Amerika'yı kızdırdı. Ayrıca Mart 1917 de Alman Denizaltıları'nın iki Amerikan ticaret gemisini batırması üzerine, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya'ya savaş ilân etti.²⁰ Ancak savaşa girdikten sonra, Osmanlı Devleti'ne savaş açıp açmama noktasında endişeli idi. İtilâf Devletleri görüşüne göre; Bulgaristan'a değil, sadece Osmanlı Devleti'ne savaş açılmalı idi. Amerika Dışişleri Bakanı Robert Lansing ise, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa razı değildi. Çünkü en başta Amerika'nın misyonerlik faaliyetleri önemli oranda yara alacaktı. Yine Türkiye Elçisi Elkus da savaşa taraftar değildi.²¹ Amerikan hükûmeti bunlardan dolayı savaş ilân etmedi. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Al-

17. Seçil Akgün, a.g.m., s. 2128.

18. Mine Erol, a.g.e., s. 15.

19. Mine Erol, a.g.e., s. 18.

20. Rifat Uçarol, a.g.e., s. 405.

21. Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, Giresun, 1972, s. 1.

many'a'nın baskısı karşısında ve Almanya'nın müttefiki olmak hasebiyle 20 Nisan 1917'de, ABD ile diplomatik münasebetlerini kesmiştir.²²

Amerikan Mandaterliği Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Amerika Birleşik Devletleri I. Dünya Savaşı'nın başında Avrupa diplomasisinden uzak kalmak ilkesini içeren Monroe Doktrini'ne sığınarak, savaş dışı kalmayı başarmıştı. Ancak savaşın umulanın aksine çok uzun sürmesi ve batırılan İngiliz ve Fransız gemilerinde Amerikalıların olması, diğer taraftan yukarıda da ifade ettiğimiz gibi iki Amerikan ticaret gemisinin Almanlar tarafından batırılması üzerine, Amerika Birleşik Devletleri 1917 yılında savaşa girmiş ve ürettiği üstün teknolojik silâhlarla savaşın gidişatını değiştirmişti.²³

Savaş devam ederken Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Thomas Woodrow Wilson 8 Ocak 1918 tarihinde; Amerikan Kongresi'nde²⁴ Wil-

22. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s. 19.

23. Seçil Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası," *Bellekten*, C. XLVIII, S. 189-190, (Ocak, Nisan 1984) den ayrı basım, Ankara, 1985, s. 95.

24. Amerikan Kongresi tarafından kabul edilen ve Wilson Prensipleri adıyla tarihe geçen bildirinin maddeleri şu şekildedir: 1-Milletler arasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi usulünün uygulanması. 2-Kara suları dışındaki denizlerde gerek savaş zamanında gerek barış zamanda gidiş gelişin tam olarak serbestliği. 3-Barışı kabul eden ve onun sürekli olması için birleşen bütün milletler arasında iktisadi engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticari meselelerde eşit haklar tanınması ve tesisi. 4-Her milletin silâhları kendi iç güvenliğini sağlayabileceği şekilde en aşağı bir miktar ve seviyeye indirmesi hususunda yeterli güvence alınması ve verilmesi. 5-Sömürgelere ait bütün isteklerin, hakimiyet meselesinin hallinde, ilgili ahalinin çıkarlarını da burayı sömürge olarak yönetecek devletin hakkaniyete uygun istekleri derecesinde dikkate almak suretiyle meselenin geniş ve tamamıyla tarafsız bir yoldan açıkça, serbestçe tartışma sonunda halli ve ayarlanması. 6-Rus topraklarının tamamen boşaltılması. 7-Bütün diğer milletler gibi haiz olduğu istiklali hiçbir kayıt altına alınmadan Belçika'nın boşaltılması ve onarıp eski haline getirilmesi. 8-Fransız topraklarının tamamıyla boşaltılması ve işgal altında olan kısmının onarımı. Alsace-Lorraine hakkında 1871 tarihinde Prusya tarafından Fransa'ya yapılan haksızlık, cflı yıla yakın bir süredir cihan barışını boza-geldiğinden umumun menfaati namına barışın tekrara sağlanabilmesi için bu haksızlığın düzeltilmesi. 9-İtalya sınırlarının yeniden tespitinde milletler arasındaki sınır çizgisi açıkça anlaşılacak surette bir düzenleme yapılması. 0-Milletlerarası mevkilerinin korunması ve temini istenilen Avusturya ve Macaristan milletlerinin muhtariyete kavuşmaları ve serbest olarak gelişmeleri için gerekli imkanlar sağlanması. 11-Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın boşaltılması ve işgal olunan toprakların onarımı; Sırbistan'a, denize serbest çıkış yeri sağlanması. Muhtelif Balkan devletleri arasında dostça yapılacak fikir alışverişi sonucunda ve tarihin oluşturduğu bağlar ve milliyet farkları dikkate alınarak bir düzenleme yapılması. Bu devletler hakkında siyasi ve iktisadi istiklale ve toprak bütünlüğüne ilişkin milletlerarası bir güvence sağlanması. 12-Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkler ile meskun kısımlarına tam bir hükümlerlik hakkı tanınması, fakat bugün Türk hakimiyetinde bulunan diğer milliyetlere de tam bir emniyet içinde yaşama ve kolayca gelişme imkanının güvence altına alınması. Çanakkale Boğazı'nın milletlerarası bir güvence altında bütün

son Prensipleri adıyla anılan bir bildiri açıkladı. Bildiride temelde çoğunluğu oluşturan toplumların kendi kaderlerini tayin hakkının verilmesi üzerinde durulmuştur.²⁵ Savaş sonrası yenilen devletlerin kaderini belirlemek amacıyla Paris'te bir kongre toplandı. Bu kongreye Fransa adına; George Clemanceu ve Stephan Pichon, İngiltere adına; Lloyd George ve Arthur James Balfour, Amerika adına; Woodrow Wilson ve Robert Lansing, İtalya adına; Vittario Emanuele Orlando ile Sidney Sannino katıldı.²⁶ Bu görüşmeler sırasında Wilson bir tarafta Venizelos'a; İngiltere, Fransa ve Japonya'nın Yunanlıların Anadolu'daki beklentilerine yeşil ışık yakmalarına şimdilik katılacağını, oysa aslında bir toplumun çoğunluk olarak yaşadığı toprakların yabancı bir devlete sunulmasına karşı olduğunu bildirerek, fikirlerinde ikilem içine düştüğünü gösteriyordu. Diğer yandan Türkiye ve Ermenistan'ın Amerikan mandaterliğine bırakılmasına taraftardı.²⁷ Paris'te devam eden bu görüşmeler çerçevesinde 24 Ocak-14 Şubat 1919 tarihleri arasında on defa komisyon toplanmıştır. Bu toplantılarda "Cemiyet-i Akvam Nizamnamesi"ni kabul etmiştir.

Bu Nizamnamenin 19. maddesi de mandacılığa ayrılmıştır. Daha sonraki değişikliklerle 28 Nisan 1919 da son şeklini alan metnin, 22. maddesi doğrudan doğruya mandacılığa aitti. Burada kabul edilen mandacılık fikrinin ise, özellikle işgal edilen Osmanlı toprakları ile Alman kolonilerine uygulanması uygun bulundu.²⁸

Manda, kendi kendini yönetemeyen bir ülkeyi yönetmek için Milletler Cemiyeti'nin bir devlete verdiği vekillik olarak tanımlanabilir.²⁹Sömürge

milletlerin gemilerine ve ticaret ulaşımına açık kalması. 13-İtiraz edilmeyecek bir şekilde Polonyalı ahalisi ile meskun olduğu sabit araziye şamil bulunmak üzere bağımsız bir Polonya Devleti'nin kurulması. Bu devlete denize serbest bir çıkış yeri sağlanması, siyasi ve iktisadi istiklal ile toprak bütünlüğünün milletlerarası sözleşmelerle güvence altına alınması. 14-Kat'ı sözleşmelere uyarak küçük, büyük bütün devletlere eşit olarak siyasi istiklal, karşılıklı toprak bütünlüğü garantisi vermek maksadıyla milletler arasında bir genel Milletler Cemiyeti kurulması. Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1991, s. 151-152.

25. Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 151.

26. Ali Karakaya, *Milli Mücadelede Manda Sorunu, Harbord ve King-Crane Heyetleri*, Ankara, 2001, s. 19.

27. Seçil Akgün, *Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu*, s. 96.

28. Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, s. 3-5.

29. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları (Komisyon), Ankara, 1974, s. 551.

yerine geçen bir anlam içeren manda, emperyalist düşüncenin bir ürünüdür.³⁰ Amerikan Mandaterliği konusu İngiliz Başbakanı Lloyd George'un vermiş olduğu öneriyle ortaya çıkmıştır. Bu olay şu şekilde gelişmiştir: İtalyan temsilcisi Orlando 19 Mayıs'ta bütün Anadolu'nun İtalyan mandasına alınması için teklif vermiştir. Bu teklif orada bulunan devletler tarafından reddedildikten sonra, Lloyd George kendi teklifini sunmuştur. Buna göre:

1- Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul ve Boğazlar üzerinde tam bir mandaterliğe sahip olması için iki şık vardır.

Birincisi; Amerika Birleşik Devletleri bütün Anadolu'da hafif bir mandaterliğe sahip olmalıdır. Padişah ve hükûmet İstanbul'da kalmalıdır.

İkincisi; Eğer Amerika Birleşik Devletleri bu işe razı olmaz ise, bu bölge doğrudan doğruya padişaha kalmalıdır. Sınırları; Akdeniz, Karadeniz ve Marmara'ya uzanmalıdır.

2- Yunan komiserininin teklifi gereğince, Aydın vilâyetinin bir kısmı Yunanistan'a bağlanmalıdır.

3- Amerika Birleşik Devletleri, Ermenistan ve Kilikya'da tam bir mandaya sahip olmalıdır.

4- Ermenistan'ın mandaterliğe alınması çerçevesinde, Rus meselesinin halline kadar Rus Ermenistan'ı ve Azerbaycan da, mandaterlik içinde olmalıdır.³¹

İşte mandacılık düşüncesi Paris'te bu şekilde tartışılırken ve nispeten Amerika Birleşik Devletleri Başkanı tarafından kabul edilirken, asıl önemli kısım unutuluyordu. O da Amerikan Senato ve Kongresiyle, Türkiye'nin buna razı olup olmaması konusu idi.

Osmanlı Devleti'nin 29 Eylül 1918 tarihinde Bulgaristan'ın İtilâf Devletleri ile mütareke imzalaması üzerine, Almanya ve Avusturya ile bağlantısı kesilmişti. Yeni iktidara gelen İzzet Paşa ise, 12 Ekim 1918'de İspan-

30. Ali Şarkıoğlu, Sivas Kongresi Öncesinde Manda İstemi Konusundaki Tartışmaların Değerlendirilmesi, Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu, Sivas, 2002, s. 155.

31. Mine Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, s. 14.

ya hükûmeti vasıtasıyla 14 Ekim 1918 de Wilson'dan, Wilson Prensipleri çerçevesinde bir mütareke imzalanmasını, bunu da Wilson'un üstlenmesini istemiştir. Wilson bunu kabul etmiş ve diğer ülkelere bildirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti sonucu beklemeden 30 Ekim 1918 de mütarekeyi imzaladı.³² Mütarekeyi takiben ülkenin önemli bir kısmının işgale uğraması üzerine, insanlar ne yapacaklarını bilmez bir duruma gelmişlerdi.

Mütareke; büsbütün karıştırdığı, bir cadı kazanı haline getirip kaynatmaya başlattığı, fikirsiz haykırışlar ortamı, İstanbul'da bir anda gösterişli adlar ve programlarla ideal ve düşünceden yoksun bir sürü dernek, parti ve kısa sürelerde ad değiştirerek çıkıp batan gazeteler türetmişti. Bu mütareke sonucunun işgal altındaki bazı İstanbul aydınlarında yarattığı "Kendine güvenmeme" ve "Aşağılık duygusu" onları bir ruh bunalımı ile iç çöküntüsüne sürüklemiş, umutsuzluğa düşürmüştür. Millî irade aşkından yoksun bu yüreksiz aydınlar, bir sığıntı halinde büyük devletlerden birinin "Manda yönetimi" altına girmeyi tek kurtuluş çaresi! sanmışlardı. Türkiye'de, Amerikan ve İngiliz mandası taraftarları böyle türemiştir. Fransız ve İtalyan mandası da söz konusu edilmiştir. Ancak bunlar sözde kalmıştır.³³

Diğer yandan İstanbul'da, Harbiye Nazırlığı'nda Fransızca öğretmenliği yapan Mösyö Lamber, Fransız Miralayı(Albay) Mösyö Mojen'i Seryaver Hazret-i Şehriyârî Naci Beye takdim ettiği anda (Bu görüşme sarayda Naci Beyin odasında olmuştur) geçen konuşmada, Albay Mojen Dörtler Meclisi'nde, Türkiye'nin bölgelere ayrılması ve bölgelerin her birinin bir devletin himayesine verilmesinin kararlaştırıldığını belirtmiş ve "Eğer parçalanmak istemiyorsanız Fransız himayesini kabul edin" demiştir. Naci bey ise; "Bu kararı padişaha bildireceğini Türk milletinin ise buna razı olmayacağını" söylemiştir. İşte bu söylentilerin de etkisiyle, İstanbul'daki siyasîler ve diğer zevat "Amerikan mandasının Ehven-i Şer olduğu üzerinde hemfikir olmuştur".³⁴ Buna karşılık mütareke döneminde, Türkiye'nin tamamının kurtuluşu için üç farklı görüş ileri sürüyorlardı. Bunlar:

32. Mine Erol, a.g.e., s. 27.

33. Fethi Tevetoğlu, a.g.e., s. 143.

34. Mazhar Müflit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, Ankara, 1988, s. 185.

1- “Kadere razı olmak, neyi verirlerse kabul etmekte.” Bu görüşü savunanlar padişah ve onun en yakınındaki kişilerdi. Bunlar uysal bir tavır ile kurtulabilen Türkiye topraklarının da korunabilmesi için, İngiliz himayesini zorunlu kabul ediyorlardı.

2- “Türkiye’yi bir ihtilâl ile kurtarmak, yani mücadele etmek, boyun eğmemek” görüşü idi. Bu düşünce Mustafa Kemal’e aitti.

3- “Amerikan Mandaterliğinin kabul edilmesi” düşüncesi idi. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi birçok ünlü asker, yazar ve idareci bu görüşte idi. Bu insanların çoğu milliyetçi idi.

Bu insanların önemli bir kısmı Mustafa Kemal Paşaya çektikleri telgraflarda, onu mandaterlik konusunda inandırmaya çalışıyorlardı. Bu telgrafların ortak görüşü ise şöyle özetlenebilir:

1- Emperyalist Avrupa devletleri karşısında, haklarımızı savunacak imkânlara sahip değiliz.

2- Türkiye, Hıristiyan azınlıkların haklarının korunması bahanesiyle yapılacak baskılara karşı koyamayacaktır.

3- Modern bir Türkiye kurabilmek için gerekli para, sanayi ve bilgi gücüne sahip değiliz.

Bütün bunların yanında, “Amerika sömürgeci bir devlet değildir. Diğer belaları uzaklaştırdıktan sonra, yalnızca Amerika ile karşı karşıya kalırız, onunla uğraşması daha kolay olur. Ayrıca Amerikan yönetiminin idarî yapısı, dinsizdir. Bizim için dinî bir tehlike arz etmez.” deniliyordu.³⁵

Amerikan mandasının bu şekilde ortaya çıkmasının sebeplerine gelince;

1- I. Dünya Savaşı sonunda İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin Türk topraklarını işgal etmesine rağmen Amerikanın işgalde bulunmaması.

2- Yunanlıların İzmir’i işgal ettiği ilk günlerde oluşan olaylarda, birçok Türk (2000 civarı) öldürülmüştü. Ancak Yunanlıların iddiaları farklıydı. İş-

35. Sabahattin Selek, *Milli Mücadele*, İstanbul, 1982, s. 448-449.

te bu olayı ortaya çıkarmak için oluşturulan komisyon, Türkiye lehinde bir karar vermişti. Bu kararın çıkmasında ise Amerika'nın etkisinin olduğuna inanılıyordu.

3- Amerika'nın adalet taraftarı olduğu ileri sürülüyordu.³⁶

Tabi ki bütün bu söylenenleri Türk aydını ve halkına anlatan, bunun bayraktarlığını yapan bir grup vardı ki, şüphesiz bu grup "Wilson Prensipleri Cemiyeti Üyeleri" idi. Mütarekeyi takiben Kasım 1918 de İstanbul'da kurulmuştur³⁷ Kurucuları Halide Edip, Celalettin Muhtar, Ali Kemal ve Hüseyin Avni Beydir. Halide Edip yazar, Celalettin Muhtar doktor ve aynı zamanda İzzet Paşa kabinesinde İaşe Nazırlığı yapmıştır. Ali Kemal Sabah Gazetesi Başyazarlığı, Damat Ferit kabinesinde Dahiliye Nazırlığı yapmıştır. Ayrıca Ali Kemal Millî Mücadele muhalifi idi. Hüseyin Avni Bey konusunda kesin bir bilgi yoktur.

Cemiyetin ilk idare heyeti Halide Edip, Refik Halit, Ali Kemal, Hüseyin Ragıp Nurettin'dir. Wilson Prensipleri Cemiyeti kurulduktan sonra³⁸ Cemiyet Nizamnamesi hazırlanmış ve yayınlanmıştır.³⁹

Bu insanların Amerikan mandası isteme sebepleri ise şöyledir:

1- Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak, yani parçalanmasını önlemek.

2- Türklerin kendi başlarına adil ve istikrarlı bir yönetim kurup, ülkelerini genişletemeyecekleri fikrinin bulunması.

3- Azınlıkların bundan sonra da yabancı müdahalelerine sebebiyet verecekleri.

4- Türkiye'nin iktisaden geri kalmış olması.

5- Kapitülasyonların varlığı ve devletin ağır bir borç yükünün olması.

36. İsmet İnönü, (Yay. Haz. Sabahattin Selek) **Hatıralar**, 1985, İstanbul, s. 173.

37. Bu konuda Fethi Tevetoğlu, a.g.e. 'de Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kuruluş tarihini 4 Aralık 1918 Çarşamba günü olarak vermektedir

38. Geniş bilgi için bakınız. Dr. Fethi Tevetoğlu, a.g.e., s. 161.

39. Mine İzol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, s. 35-36.

6-Türkiye'nin kalkınması için yabancı sermaye ve yabancı uzmanlara ihtiyaç duyulması⁴⁰

Amerikan Tarafındaki Görüşler ve Düşünceler

İstanbul'da Amerikan mandaterliği tartışmaları yoğun olarak yaşanırken, Amerikan basınında bu olay şöyle cereyan etmişti: 27 Kasım 1918 tarihli "The New York Times Gazetesi" İngiliz ve Fransız birliklerinin İstanbul'a asker çıkarmalarından dolayı Türklerin büyük üzüntü içinde olduğunu ve Amerikan Mandaterliğini istediğini yazmıştır. Yazıda devamlı İstanbul'da yedisi Türkçe, ikisi Fransızca olarak yayınlanan gazetelerin Türkiye'nin malî ve askerî denetiminin Amerika'ya verilmesinin gerektiğini yazıyorlar, deniyordu.⁴¹ The New York Times Gazetesi'nin 17 Mayıs 1919 tarihinde çıkan yazısında, Paris'ten gelen son haberlere göre yakında imzalanacak anlaşmalarla, Avrupa'daki Türk hakimiyetinin son kalıntıları da temizlenmiş olacaktır. İngiltere ve Fransa çıkarma birliklerini taşıyan donanmaları ile işgal bölgesindeki yerlerini almışlardır. Aynı bölgede, Yunanlıların bir savaş gemisi, beş gambotu, İtalyanların da beş adet büyük savaş gemisi bulunmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri kuvvetleri ise, Arizona adlı savaş gemisi ile dört muhripten oluşmaktadır, denilmiştir.⁴² 23 Mayıs 1919 tarihli The New York Times Gazetesi'nde, Paris'te Türkiye'nin bir ya da birkaç devletin mandası altında kalması noktasında henüz bir karar verilmediğini, bu arada Amerikan delegelerinin bir Amerikan mandasını şiddetle istediklerini, Amerika'nın bu yolla geri kalmış ülkeleri nasıl yöneteceğini, Avrupa ve Asya'ya göstereceği bildirilmiştir.⁴³

Yine 24 Mayıs 1919 tarihinde, bir dönem Türkiye büyükelçiliği yapmış olan ve Amerika'yı I. Dünya Savaşı'na İngiltere'nin yanında sokmaya çok uğraşan Henry Morgenthau; Başkan Wilson'a bir muhtıra sunarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'da bir manda yönetimi kurmasını önermiştir. Muhtıradaki; İstanbul, Anadolu ve Ermenistan'ın tek bir manda

40. Mine Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, s. 42.

41. Osman Ulugay, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1974, s. 36

42. Osman Ulugay, a.g.e., s. 46.

43. Osman Ulugay a.g.e., s. 48.

altında toplanmasının, merkezi bir yönetim sağlama açısından yararlı olacağını bildirmiştir.⁴⁴ Mayıs 1919 da İstanbul'a Amerika Yüksek Komiseri olarak gönderilen Raundal, 31 Temmuz 1919 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta; "... İstanbul'daki siyasî partilerin liderleri, kendilerinin Amerikan mandasından yana olduklarını, belirten bir belge imzaladılar. Barış konferansının uzaması yüzünden daha yumuşak bir belge ortaya çıkmıştır. Ancak bu belge şimdilik yayınlanmıyor. Veliâht da Amerikan mandasından yana. Yalnız padişahın bütün Amerikalıları misyoner sanıp dinî nedenlerle çekindiğini belirtiyor" demiştir.⁴⁵

Amerikan Yüksek Komiseri; 5 Ağustos 1919 tarihinde görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "Türkler ne kendilerini yönetebilirler, nede başkalarını ama ıslah edilmeye değerdirler. Bir manda yönetimi gereklidir. Ahlakî ve maddî yönden Amerikan mandası en uygun olanıdır. Manda; Bulgaristan'dan İran'a ve Kars'ın kuzeyinden, İskenderun'a uzanarak, İstanbul'da, Anadolu'da ve Ermenistan'da olmak üzere üçe bölünebilir.

İstanbul'da Türk hükûmeti bırakılmamalıdır. Mandater devlet çekilince, boğazlara yerleşebilirler. Rusya ve Yunanistan'a problemler yaratırlar. İstanbul'da uluslararası bir yönetim kurulmalıdır. Ermeniler panikte olduğu için, bir arazi garantisi verilmelidir. Türkiye'de Amerikan yönetimi Yakın Doğu ve Balkanlarda düzenleyici, barış getirici bir etki yaratabilir. Bu karışık bölgelerde barışın güvencesi olabilir. Savaşa milyarlar harcamaktansa; mandaya milyonlar harcamak daha akıllıcadır. Manda savaşa karşı bir sigorta olur. Amerika diğer mandater ülkelere örnek olabilir. Hükûmet Konya veya Ankara'ya götürülebilir. Padişah'a İstanbul'da halife olarak kalma olanağı verilebilir"⁴⁶ demiştir.

Yine 31 Ağustos 1919 tarihli The New York Times Gazetesi'nde, Amerika'nın barış konferansına katılan delegeleri; Charles R. Crane ve Henry Churchill King konferansa bir rapor sunarak, Türkiye'de yapmış oldukları araştırmalardan sonra edindikleri kanaate göre, Amerika yalnızca İstanbul ve Ermenistan'ı değil, Suriye ve Filistin'de dahil olmak üzere bütün impa-

44. Osman Ulugay, a.g.e., s. 49.

45. Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 1978, s. 34.

46. Orhan Duru, a.g.e., s. 34-35.

ratorluk topraklarını kapsayacak, manda yönetimi kurmasının uygun olacağını belirtmişlerdir. Delegeterin ifadelerine göre, böylesine geniş bir manda yönetiminin Siyonist emellere de uygun düştüğü anlatılmaktadır. Mr. Crane Küba ve Filipinler örneğinin burada uygulanacağını, akli başında Türklerin bunu destekleyeceğini, sadece Jandarma kuvvetiyle bunun yapılabileceğini belirtmiştir.⁴⁷ İngiltere Başbakanı Lloyd George da 18 Ekim 1919 tarihinde, The New York Times Gazetesi'ne verdiği röportajda şunları söylüyor; "Yüzyıllardır görülmemiş bir istibdat yönetiminde yaşamış olan Türkiye halkı, Amerika'yı yardıma çağırıyor."⁴⁸

Asia Dergisi'nin Ocak 1920 sayısında ise; Louis De Froelick: Amerika Birleşik Devletleri'nin Yakın Doğu'da bir manda yönetimi üstlenmesi, Ermeniler, Suriyeliler, Türkler, Yahudiler ve Kafkasyalıların eninde sonunda kendilerini yönetmeye hak kazanmaları anlamına geleceğini, Avrupalı devletlerin etki alanına bölünmesi ise, Avrupalı devletler arasındaki ticarî ve siyasî rekabetin silâhlı çatışmalara dönüştüğü, bir savaş alanı olmaya devam edeceğinden bahsetmiştir.⁴⁹

Amerika'nın Türkiye'ye gönderdiği heyetlerin düşüncelerine gelince; Öncelikle şunu ifade edelim ki, ilk etki İzmir katliamlarından dolayı İzmir'e gelen Amiral Bristol'un gerçeği yansıtan raporudur. İkincisi; King-Crance Heyeti'dir. Charles R. Crana ile Henry King'in başkanlığında oluşturulan bu heyette; Profesör Albert H. L. Lybyer, genel teknik danışman doktor George Montgomery, Türkiye kuzey bölgesi teknik danışmanı Yüzbaşı Donald N. Brodney, USA sekreter ve malî danışman Sami Haddad, Üsteğmen Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi Öğretim görevlisi tıp doktoru Tercüman Başçavuş Michael Dorizas, Tercüman Mr. Lawrence, S. Mooreye, Üsteğmen Paul O. Toren ve astsubay Stanagraf bulunuyordu.⁵⁰

⁵¹3 Haziran 1919 da İstanbul'a gelen bu heyet dört gün kalmıştı. Komisyon başkanı İstanbul'da yaptığı açıklamada, amaçları ve misyoner okul-

47. Osman Ulugay, a.g.e., s. 52.

48. Osman Ulugay, a.g.e., s. 54.

49. Osman Ulugay, a.g.e., s. 64.

50. Ali Karakaya, *Millî Mücadelede Manda Sorunu, Harbord ve King Crone Heyetleri*, Ankara, 2001, s. 84.

51. Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1973, s. 5 'de King-Crane komisyonunun eylül ayının sonlarında İstanbul'a geldiğini, bir yandan Amerika adına durumu incelerken diğer yandan; bizimde şikayetlerimizi dinlemiştir, demiştir.

larının durumlarını belirttikten sonra, Wilson'un Amerikan Mandaterliği noktasında halkın fikrini almak istediğini söylüyordu.⁵² Çalışmalarını tamamladıktan sonra, King-Crane komisyonunun hazırladığı raporda, Türkiye ile ilgili önerileri şu şekilde sıralamıştır:

1- Kilikya dışında Türkiye'den tamamen bağımsız, mandaterlik altında olan bir Ermeni devletinin tesisi,

2- Türkiye'den tamamıyla bağımsız ve yine Mandaterlikle yönetilecek uluslararası İstanbul'un oluşturulması,

3- Türkiye Devleti üzerindeki mandaterlik, Türklerin çoğunluğunun kabul ettiği bir düşüncedir. Mandaterlik kararını, barış konferansı ve Milletler Cemiyeti verdikten sonra ilgili devlet tarafından görtüşülmesi,

4- Yunanlılara bağımsız bir bölge verilmeyecektir. İzmir de Yunanlıların çoğunlukta olduğu bölgede, Yunanlılara bağımsızlık verilmiş olmasına rağmen, Yunanlıların genel olarak Türk Mandaterliği altında varlıklarını sürdürmesi,

5- Anadolu'daki cemiyetler toplantılara çağrılarak, İzmir, Suriye ve Mezopotamya sınırları kesin olarak belirlenmeli. Ayrıca Keldani ve Nasturilerin hakları korunmalıdır,

6- Mezopotamya ve Suriye'yi içine almayan bir mandaterliğin kurulması,

7- Türk Devleti'nin, İstanbul'un ve Ermeni Devleti'nin mandaterlikleri, Amerika'ya verilmelidir.⁵³

Üçüncü heyet ise, Wilson'un Temmuz 1919 da yurduna döner dönmez, Yakın Doğu Yardım Fonu Başkanı Herbert Hoover'in önerisiyle, Türkiye ve Kafkaslarda bir nabız yoklaması yapması için, Tümgeneral James G. Harbort görevlendirilmiştir.⁵⁴ Bu heyette 15 asker, 31 sivil olmak üzere toplam 46 kişi bulunuyordu. "American Military Mission Of Armenia" adını alan⁵⁵

52. Ali Karakaya, a.g.e., s. 85.

53. Ali Karakaya, a.g.e., s. 95.

54. Doç. Dr. Seçil Akgün, *Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu*, s. 96.

55. Ali Karakaya, a.g.e., s. 100.

heyet, incelemelerini bitirdikten sonra, raporunda Türkiye Mandaterliği ile ilgili olumlu ve olumsuz yönler olarak iki başlığa yer vermiştir.

Olumlu Yönler

- 1- Amerika, sorumluluğu yüklenmelidir.
- 2- Tarihin ilk günlerinden bu yana dünyanın kavşağı olan bu bölge barış sigortası yerine "sarı hastalıkların" odağı olmuştur.
- 3- Orta Doğu için atılacak insancıl adımlarda en iyisi Amerika'dır. Küba, Porto Rico, Hawaii ve Filipinlerde olduğu gibi.
- 4- Halk Amerika'yı seçer ve ona güveniyor.
- 5- Amerika, Türkiye ve Transkafkasya'ya yaptığı yardımlarda daha dikkatli davranırsa daha fazla yardım sağlayabilir.
- 6- Görevli ülkenin kim olduğu önemli değil. Sorumluluk Amerika'dan beklenektir.
- 7- Amerika, Ermenilerin tek ümididir.
- 8- Başlangıç dönemi en fazla beş yıl olacak, parasal sorumlulukları yerine getirecek, tren yolları yapılacak, Rusya, Romanya ile yapılacak ticarî ilişkilerle sermaye arttırılacak, Küba ve Panama'daki gibi, mikrop yatağını da temizleyecektir.
- 9- Amerika bu yolla gücünü dünyaya duyuracaktır.

Olumsuz Yönler

- 1- Amerika'nın yakın problemleri vardır.
- 2- Amerika dışında birçok ülke bu bölgeyi ele geçirmek istemektedir.
- 3- İnsancılık, Amerika'da başlamalıdır. Amerika yarım küresinde bulunan güç sorunlar, bizim harekete geçmemizi beklemektedir.
- 4- Amerika bölgenin bu hale gelmesinden sorumlu değildir. Görevi almayabilir.
- 5- Amerika'nın yardımsever görünümünü bu görev bozar.

6- İngiltere, Rusya ve diğer güçlerde Ermeni sorunu ile devamlı ilgilidir. İngiltere yeteri kadar güçlü ve para sahibidir.

7- Amerikan ordu ve deniz kuvvetlerinin artmasıyla, belki de büyük malî harcamalar yapacaktır. Diğer yandan salgın hastalıklara da maruz kalabilecektir.

8- Adaletimiz sarsılabilir, Atlantik'te ki stratejik gücümüz azalabilir.⁵⁶

Tabi tüm bu tartışmalar ve görüşlerden sonra Wilson, Anadolu ve Ermenistan mandaterliği konusunu, 24 Nisan 1920 de senatoya sundu. Senato, bu öneriyi 1 Haziran 1920 de 23 kabule karşılık, 52 ret oyuyla kabul etmedi.⁵⁷

Türklerin Görüş ve Düşünceleri

Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un I. Dünya Savaşı'na girerken yayınlamış olduğu 14 temel ilkesinden birisi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme hakkı idi. Bu yüzden savaş sonrası yenilen devletlerin hepsi bu notadan medet umar duruma gelmişlerdi. Oysa daha savaş sürerken, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya gizli anlaşmalar imzalamışlar idi. Yine Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmış, Amerika; Erzurum, Diyarbakır, Sivas, Bitlis, Van ve Harput'ta Ermeni hamiliğine soyunmuştu.⁵⁸

Diğer yandan Wilson ilkelerinin 12. maddesi Türkiye'ye hak tanısa bile, o dönemde Amerikan senatosu Wilson'a çoğunlukla muhalifti. Onlar ne "Cemiyet-i Akvam'ın" ne de "Paris Anlaşması'nın" tasdikine taraftardı.⁵⁹

Bütün bu gelişmeler devam ederken, Türkiye'de mandaterlik konusunun mütarekeden sonra yoğun olarak tartışıldığını görüyoruz. Özellikle Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurulması ve onun yöneticilerinin çoğunlukla yazar ve gazeteci olması, bu konunun gündemde kalmasına neden olmuştur.

56. Ali Karakaya, a.g.e., s. 156-157.

57. Seçil Akgün, *Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu*, s. 97-98.

58. Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991, s. 29.

59. Aptülâhat Akşin a.g.e., s. 31.

Mustafa Kemal Paşa daha Havza'dayken, Şura-yı Saltanat Mandaterlik konusunu tartışmak üzere toplanmıştı. Bu toplantıyla ilgili Mustafa Kemal Paşa, sadece bir kişinin İngiliz himayesinden bahsettiğini, diğerlerinin ise "Tam istiklâl" istediklerini belirtmiştir.⁶⁰ Şura-yı Saltanat toplantısında, kayıtsız şartsız istiklâli savunanların başında Prof. Selahattin Bey vardı.

Selahattin Bey Türk milletinin kendini idareden aciz olmadığını söyleyerek, bu yolda aciz göstermekten fayda beklemek abestir, demiştir. Devamında Selçuklu ve Osmanlı Devleti'ni kuran ve Çanakkale Savaşı'nı kazananlara bunu lâîk görmenin doğru olmadığını söylemiştir. "İstiklâl bir bütündür, ya vardır ya yoktur" demiştir.

Diğer yandan Selahattin Bey olaya Amerikan penceresinden bakarak, bu olayı Amerika'da bir gazetecinin ortaya attığını, oysa ne Amerikan parlamentosunda ne de Amerikan kamuoyunda bu fikrin yer almadığını, hatta Amerika'nın bunu üzerine alamayacağı düşüncesinin ağır bastığını söylemiştir.⁶¹

Manda meselesini gündeme getirenler, kendilerini ılımlı görenlerdi. İstanbul'da bu işin önde geleni ise, Müşir Ahmet İzzet Paşa idi. Bu konuda bir rapor hazırlamış ve Kurmay Binbaşı Saffet Bey (Arıkan) eliyle, Kâzım Karabekir'e göndermişti. Bu yolla konu Sivas Kongresi gündemine getirilmek istenmiştir. Yine Saffet Bey, bu raporla beraber İsmet İnönü'nün de bir mektubunu Kâzım Karabekir'e getirmiştir.⁶²

İsmet İnönü mektubunda özetle; İstanbul'da İngiliz ve Amerikan taraftarlığının bulunduğunu, İngiliz taraftarlarının Hürriyet ve İtilâf Fırkası ve Türkçe "İstanbul Gazetesi" olduğunu, Amerikan taraftarları içinde Tevfik Paşa dahil önemli isimlerin bulunduğundan ve Türk milletinin bir felaket içinde olduğundan bahsetmiştir.⁶³

Kâzım Karabekir, Saffet Bey'e Manda konusunda ne düşünüyorsunuz diyerek; İstanbul'un ve kendisinin düşüncesini öğrenmek istemiştir. Saffet

60. Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş*, İstanbul 1968, s. 1881.

61. Celal Bayar, a.g.e., s. 1885.

62. Celal Bayar, a.g.e., s. 1884.

63. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1984, s. 191-192.

Bey de “Amerikan mandasından başka çare olmadığını, İstanbul’da aklı başında, namuslu kişilerin bu fikirde olduğunu, padişah, hükûmet ve bazı menfaat düşkünlerinin İngiliz mandası istediğini, memleketin Mısır Hidivliği seviyesine düşmesine razı olduklarını” söylemiştir.

Ahmet İzzet Paşa da, Kâzım Karabekir’e gönderdiği raporunda Sivas Kongresi’nde, Amerikan Mandaterliğinin istenmesi gerektiği üzerinde durmuştur.⁶⁴ Kâzım Karabekir Paşa da aldığı bu haberleri, Mustafa Kemal Paşaya aktarırken 21 Temmuz 1335(1919) tarihinde İstanbul’dan alınan bilgilere göre, Türkiye’nin Amerikan Mandaterliğini kabul ettiğini, Ermenistan fikrinin imkansızlığının Amerika tarafından kabul edildiğini bildirmiştir.⁶⁵ Ali Fuat Paşa 15 Ağustos 1335(1919) tarihli telgrafında; Ahmet İzzet Paşa ile görüştüğünü, bu görüşmede Ahmet İzzet Paşanın; “Amerikan heyetlerinin düşüncesine göre, Anadolu’daki Kuvay-i Milliye Amerikan mandasını talep ederse, Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul edilebileceğini, kendisinin de Amerikan mandaterliğinin talep edilmesinden yana olduğunu” söylemiştir.⁶⁶

Amerikan mandası isteyenler arasında sıkça bu konuyu gazetesine taşıyan biri de, Türk basın delegesi Rauf Ahmet Beydir. O görüşlerini iki noktada toplamıştır:

Birincisi; İstanbul merkez olmak üzere, Edirne’yi de içine alan Anadolu’dan oluşan bir devletin kurulması.

İkincisi; Kurulacak bu devletin herhangi bir felakete uğramasını engellemek için, Amerikan korumasının sağlanmasıdır, demiştir.⁶⁷

Vakit Gazetesi başyazarı Ahmet Emin Bey (Yalman); “Türkiye bağımsız olarak kendi başına yaşayamaz, mutlaka güçlü bir ülkenin kontrolü gerekir.” Diyerek bu ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olabileceğini ileri sürmüştür.⁶⁸

64. Falih Rifkî Atay, a.g.e., s. 184-185.

65. ATAZB-1, Klasör no: 1, Dosya no: 2, Fihrist no: 28.

66. ATAZB-1, Klasör no: 4, Dosya no: 9, Fihrist no: 38(1-2).

67. Celal Bayar, a.g.e., s. 1882.

68. Aptûlahat Akşin, a.g.e., s. 32.

İstanbul'dan Kara Vasıf Bey de; çoğu kişinin Amerikan Mandası istediğini, çünkü Fransız Albayı Mojen'in Dörtler konferansında Türkiye'nin birkaç bölgeye bölüneceğini, bunların da ayrı ayrı devletlere verileceğinden bahsettiğini, söylemiştir.⁶⁹

Diğer yandan Bekir Sami Bey de, 25 Temmuz 1919 tarihinde Amasya'dan Üçüncü Ordu Müfettişliği kanalı ile, Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği telgrafında "... İstiklâlin gerekli ve arzu edilen olduğunu, ancak tam istiklâlin zor olduğunu, birkaç vilâyetle sınırlı kalacak istiklâlden ise, mandater tam bir ülkenin daha iyi olacağını bildirerek, bu ülkenin Amerika olduğunu, bütün milletin bu görüşünü Wilson'a, Senato'ya ve Amerikan Kongresi'ne bildirmesi gerektiğinden" bahsetmiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafı okurken Mazhar Müfit ve Rauf Orbay yanındadır. Mazhar Müfit Mustafa Kemal'in tepkisini şöyle dile getirir: "Mustafa Kemal'in sigarayı arka arkaya yaktığını, sinirlendiğini ve ne garip, Bekir Sami Bey de Amerikan Mandası'nın kabulünü iltizam ve tavsiye etmekten başka çare bulamıyor diyerek, devamında Mustafa Kemal'in şöyle dediğini söyler: "Oh ne ala, mücadele yerine Manda'yı kabul edeceğiz ve rahata kavuşacağız, bu ne gaflet, ne körlük ve hatta ne budalalık. İstanbul'dakilerden biri de çıkıp, Ya istiklal Ya ölüm! diyemiyor."⁷⁰

Yine Mazhar Müfit'in ifadesiyle Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir; "Biz muvaffak olacağız. Buna şüphem yok. Acaba zafere kavuştuğumuz ve memleketi kurtardığımız zaman, bunu savunan insanlar hiç olmazsa utanma hissini duyabilecekler mi? Bütün bu Efendilerin, Paşalar Hazeratı'nın, Sadrazam'ın, Padişah'ın isteği; şahsî rahatlık ve emniyet temininden ibarettir. Ne milleti, ne vatani ne istiklâli düşünüyorlar. Rahat yemek ve içmekten, huzur içinde ve mevkilerinde kalmaktan başka hiçbir emelleri yok. Kurulacak hükûmet Amerika'nın tesirinde olmayacaktır. Eğer bunu Amerika'dan talep ederseniz, meşruiyetin bekası laftan ibaret olur, demiştir."⁷¹

69. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 2, İstanbul 1991, s. 100.

70. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara, 1988, s. 178.

71. Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., s. 180-182.

Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Beye göndermiş olduğu şifre telgraf-ta; Doğu Anadolu Kongresi'nde tüm milletin istiklâlinin savunulduğunu, tam anlamı belli olmayan Amerikan mandaterliğinden bahsetmenin sakıncalı olacağı, o yüzden birtakım noktaların açıklanmasının gerekli olduğunu söylemiştir.⁷²

20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa da 16 Temmuz 1335(1919) tarihli telgrafında; Mustafa Kemal Paşaya, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rusların genel bir değerlendirmesini yaparak, Amerikan mandaterliği konusunun gündemde olduğundan bahsetmiştir. Bu konunun özellikle İstanbul'da yoğun olarak tartışıldığını belirtmiştir.⁷³

Mustafa Kemal Paşa da 20 Ağustos 1919 tarihinde, Ali Fuat Paşanın o ana kadar gönderdiği telgraflara vermiş olduğu cevapta; "Sözü edilen Amerikan yardımı ve Mandasının çok iyi incelenmesi ve ulusal amacımızla karşılaştırılması pek önemlidir. İstanbul da ki çalışma grubunun amacı, ulusun birliğini, ülkenin bütünlüğünü, bağımsızlık ve egemenliğin sağlanması yönünde anlatıldığına göre, Amerikan mandasına girilince bu amaç dokunulmaz olarak kalabilir mi?

Ulusal isteğe bağlı ve uygun olmayan kararlar hiçbir zaman ulusça tanınmayacağından, ulusun ve ülkenin alın yazısından ulusal duyuncu yansımaktan başka hiçbir niteliği olmayan ödevimizi yapabilmek için, ulusal isteğin belirip birleşmesini beklemeden, hiçbir işte yetkili görünmemiz doğru değildir. Bundan ötürü, bizim yabancılarla ilişki ve bağlantı kurmamızın, kongre kararlarına dayanarak ulus adına yapılmasını yeğlemekteyiz. Çok şükür ülkemizdeki ulusal akımın iyice gelişmesi, kökleşmesi ve güçlenmekte oluşu, bizleri hep bu amaca çekiyor ve çağırıyor.

Şurası da göz önünde tutulmalıdır ki, ulus ve ülke geleceği konusunda Amerika yada herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir hükümet, ancak ulusal egemenlik ilkesini ve bir ulusal kurulun varlığını benimseyerek, ona dayanma yolunu tutan hükümettir. Bu nedenle, hükümeti oluşturacak kişilerin kesinlikle bu nitelikte olmaları gerekir. Bizce böyle

72. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 1, İstanbul, 1996, s. 91.

73. *ATAZB-1* Klasör no: 4, Dosya no: 9, Fihrist no: 27(1).

olduğu gibi sizin oradaki çalışmalarınızın da bu doğrultuda olması gerekir.” demiştir.⁷⁴

Bütün bu söylediklerimizi ve Amerikan mandası konusunda İstanbul grubunun düşüncelerini aslında en iyi Halide Edip (Adivar)’ın 10 Ağustos 1919 tarihinde, Mustafa Kemal Paşaya göndermiş olduğu çok geniş izahtatlı mektubu açıklamaktadır. Bunu özet olarak alırsak şöyle denilmiştir; “Memleketin siyasi durumu oldukça kritik bir durumdadır. Kendimize bir istikamet tayıni için, Türk milletinin zararını atıp müspet bir vaziyet alma zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Fransa Suriye de kaybettiklerini Türkiye den telafi etmek istiyor. İtalya emperyalist niyetini Anadolu da görüyor. İngiltere güçlü ve bağımsız Müslüman Türkiye’yi Müslüman sömürgelerinden dolayı sakıncalı görüyor.” Diyerek Ehven-i Şer olarak gördüğü Amerikan Mandaterliğinin sebeplerini şu şekilde açıklamıştır:

“1- Hıristiyan azınlıkların güçlü devletler yolu ile baskı kurmasını engellemek ve patrikhanenin siyasi imtiyazlar isteğine karşı durabilmek.

2- Birbirini yok etmeye çalışan menfaat hırsızlığına dayanan hükümetin yerine, milletin kurtuluşunu ve refahını sağlayan bir hükümetin kurulabilmesi. Bunu sağlayabilecek para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Bunu bize Amerika Birleşik devletleri sağlayabilir.

3- Dışarıdan gelebilecek tehlikelerin Amerika sayesinde uzaklaştırılması.

4- Şark meselesinin Amerika sayesinde aşılabileceğini” ifade etmiştir.⁷⁵

Mustafa Kemal’in Halide Edip ve İstanbul’dan gelen diğer mandaterci telgraflara cevabı şudur: “İstanbul’dakiler, bizi Amerika’da Wilson’a Senato’ya ve kongreye müracaat ettirmek ve bütün Türk milleti namına istenen bir manda oyununa düşürmek istiyorlar, bu oyuna gelmeyeceğiz.”⁷⁶

74. Mustafa Onar, *Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara, 1995, s. 131-132.

75. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, s. 95-98.; Felhi Tevetoğlu, a.g.e., s. 186, Dr. Kadir Kasalak, *Erzurum Kongresi Yapıldığı Günlerde Manda ve Himaye Konusunda Komutanlar Arasındaki Yazışmalar ve Basındaki Tartışmalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 8, S. 23(Mart 1991)ayrı basım, Ankara, 1992, s. 404.

76. Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., s. 192.

Üçüncü Kolordu Kurmay Başkanlığı'ndan Mustafa Kemal Paşaya, 25 Temmuz 1335(1919) tarihinde gönderilen telgrafta; İstanbul'dan alınan bilgiler aktarılırken, Amerikan mandaterliğinin tahkim edildiği, kendi tercihinin de Amerikan mandaterliği olduğunu, bunu gerçekleştirmek için ise, Amerikalılarla temasa geçilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁷⁷

Bütün bu tartışma ve öneriler geçtiği dönemde Erzurum Kongresi'nin 7. maddesi ile tam bağımsızlık savunulmuştur. Buna göre; "Milletimize insani maksatlarla fennî, sınaî ve iktisadî yardımları kabul ederiz. Ancak devletimizin ve milletimizin dahili ve harici istiklâlî olmak kaydıyla, yapılacak yardımları memnuniyetle karşılarız. " Denmiştir.⁷⁸

Sivas Kongresi açılmadan önce, İstanbul dan gelen ve millî istiklâl de-ğil bir yabancı devletin himayesi (manda) davasını güden delegeler, Bekir Sami Beyin evinde toplanarak, mandaterliği tartışıyorlardı.⁷⁹

Burada Amerikalı gazeteci Mr. Browne de vardır.⁸⁰

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 da Mustafa Kemal Paşanın konuşmasıyla açılmıştır. Kongrede 5 Eylül'de manda meselesi gündeme gelmiş, önce Mr. Browne ile görüşülüp sonra kongrede görüşülmesine karar verilmiştir.⁸¹

8 Eylül 1919 da, Pazartesi günü 4. oturumda kongreye İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami ve İsmail Hami beyler tarafından bir muhtıra verilmişti. Muhtıranın konusu Amerikan mandasıdır.⁸²

Kongrede İstanbul'dan gelen delegeler(Kara Vasıf, Bekir Sami, İsmail Fazıl Paşa, Hami Bey, Refet Bey gibi) mandaterlik dahilinde konuşmalar yapmışlardır.⁸³

77. ATAZB-1, Klasör no: 4, Dosya no: 9, Fihrist: 30(1-5).

78. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1988, s. 100.

79. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. 2, İstanbul, 1966, s. 124.

80. Konu hakkında geniş bilgi için Dr. Deniz Bilgen, Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L. E Browne'nin Türkiye'deki izlenimleri, Sivas Kongresi'ne katılması, *Sivas Kongresi 1. Uluslararası Sempozyumu*, Sivas, 2002.

81. Hüsrev Gerede, (Haz: Sami Önal), *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, İstanbul, 2002, s. 75.

82. Sivas Valiliği (Komisyon), *Atatürk Sivas'ta*, Sivas, 1981, s. 48.

83. Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanaqları*, Ankara, 1986, s. 47.

9 Eylül 1919 tarihinde manda konusunda söz alan Rauf Bey Amerikan mandasının gerekliliğini anlatmış ve Amerika'dan bir heyet davet edilmesi gerektiğini önermiş, bu da kongrede kabul edilmiştir.⁸⁴ Kararda Sivas Millî Kongresi'nin, Birleşik Amerika Devletleri Ayan Meclisi'nden bir heyeti, Osmanlı Devleti'nin her köşesini gezip inceleme yapmak üzere gönderilmesi ve bu komitenin menfaat ilişkisi olmaması, tarafsız olarak değerlendirme yapılması istenmiştir. Bu incelemenin Osmanlı Devleti'nin nüfus ve arazisi hakkında karar verilmeden yapılırsa, yanlış bir karar alınmaz, denmiştir.⁸⁵

Kongrede en ilgi çeken sima ise, genç bir tıbbiyeli öğrenci olan Hikmet Beyin tam bağımsızlık noktasındaki çabasıdır.⁸⁶

Atatürk; Sivas Kongresi'nde Amerikan Mandası taraftarlarının ne kadar kalabalık olduklarını ve yoğun çaba sarf ettiklerini görünce, kongreyi amacına ulaştırabilmek için gayet ustaca bir yol izlemiştir. Çünkü bilindiği üzere Sivas Kongresi, Amasya Genelgesi ile toplantıya çağırılmış idi. Gerçi Atatürk Amasya Genelgesi'nin ruhu demek olan "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ilkesi başta olmak üzere "Millî iradeyi hakim ve Millî kuvvetleri etkin kılmak esastır" gibi, vatanın bölünmez bütünlüğünü ve Millî iradenin egemenliğini, milletin bağımsızlığını esas alan ilkeleri ve düşünceleri, Erzurum Kongresi'nin kararları haline getirmiş idi. Ancak Erzurum Kongresi yerel bir kongre, Sivas Kongresi ulusal bir kongre idi. O yüzden ilk etapta konuşmacıları sabırla dinledi ve sonra gerekli cevabı verdi.⁸⁷ Cevabında ortaya çıkan sonuç ise; "Kayıtsız şartsız tam istiklâl" dir.

Bizim bazı aydınlarımız Amerikan mandacılığını bu şekilde savunurken, Amerikalılar Anadolu'daki Ermenilerin peşindedir. İşte bunlardan biri Amerikalı Miss Suckot adında bir kadın. Diyarbakır'dan Silvan'a gitmiş ve

84. Uluğ İğdemir, a.g.e., s. 74.

85. Kemal Atatürk, *Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. 14, Ankara, 1991, s. 65.

86. Mehmet Alparı, "Sivas Kongresi'nde Bir Portre Tıbbiye Temsilcisi Hikmet Bey", *Sivas Kongresi I. Uluslar arası Sempozyumu*, Sivas, 2002.

87. Reşat Genç, "Yeni Mandacılık Eğilimleri", *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu*, Sivas, 2002, s. 89.

Beşiri ilçesine dönmüştür. Kadının amacı Ermeni köylerinde Ermeni nüfusunu tespit etmektir. Mustafa Kemal Paşa 19 Haziran 1919 da bunu Erzurum Valiliği'ne bildirmiştir.⁸⁸

Yine Sivas Vali Vekili Hasbi Bey tarafından 10. 06. 1335(1919) tarihinde verilen bilgide, patrikhaneden iki Ermeni gönderilerek İngiliz ve Amerikan subayları tarafından Ermenilerin silâhlanmakta olduğunu bildirmiştir.⁸⁹ Diğer bir Sivas vilâyeti kaynaklı 28 Mayıs 1335(1919) tarihli telgrafta ise Ermenilerin Amerikalılarla birleşerek işgalde bulunacakları söylentilerinin olduğu, ancak bu konuda kesin malumat alınmadığından bahsedilmiştir.⁹⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti yeni çağla birlikte batı da başlayan sanayi devrimini takip edememiştir. Bu yüzden Dünya'daki ekonomik, sosyal, siyasî ve askerî gelişmelerin dışında kalmıştır. Diğer yandan II. Viyana bozgunu ile başlayan yenilgiler, Osmanlı ileri gelenlerinde komplekse neden olmuş, batıya yetişmesi için insan gönderme, batıdan yetiştirmesi için uzman getirme şeklinde bir süreç başlatmıştır. Tabii, yapılan bu girişimlerin hiçbir fayda getirmediği Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya savaşlarındaki yenilgileri ile görülmüştür. Batı ya eğitim için gönderdiğimiz insanlar ise döndükleri zaman batının teknolojik gelişmelerini ülkemize taşımanın yerine, Türk toplumunu küçük gören, bu toplumla hiçbir şey yapılmayacağına inanan bir anlayışı getirmişlerdir.

İşte Osmanlının son döneminde ileri gelenler arasındaki genel kanaat budur. Yani "Türk toplumu kendi kendini kurtaracak kapasiteye ve yeteneğe sahip değil" anlayışı hakimdir.

Teşhis konulmuştur. Türk milletini kurtaracak şey, ancak büyük bir devletin mandaterliğidir. Sorun bu devletin hangi devlet olacağı konusudur. Müstemleke mantığındaki bu insanlar, işte bu noktada anlaşılamazlar.

88. Mustafa Onar, a.g.e., s. 79.

89. ATAZB-1, Klasör no: 2, Dosya no: 5, Fihrist no: 9.

90. ATAZB-1, Klasör no: 1, Dosya no: 1, Fihrist no: 5(1-4).

Yoğun olarak gündemde olan devletler ise; İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'dir.

İngiltere'yi İstanbul'da bulunan yönetici kesim desteklerken, Fransa İstanbul'daki görevlileri aracılığı ile, Türk topraklarının tamamında bir Fransız mandater idaresinin kurulması için çalışmıştır. İtalya Paris görüşmeleri sırasında Orlando aracılığı ile, Anadolu'da kendi mandaterliğinde bir idarenin kurulmasını istemiştir. Ancak bu önerisi kesin olarak reddedilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Mandaterliğini isteyenler ise; İstanbul'da bulunan birçok milliyetçi aydın, asker ve bürokrattır. Onlara göre Amerika uzak bir ülkedir, direkt müdahil olamaz. Özgür bir ülkedir sömürgeci olamaz, dinsiz bir devlettir İslâm'a zarar veremez.

Bütün bu düşünceler aslında çaresizliğin, Türk milletine güvenmemenin, Türk tarihini tam olarak idrak edememenin bir sonucu olarak ortaya çıkan düşüncelerdi. Oysa başını Mustafa Kemal Paşanın çektiği Anadolu'daki milliyetçi kanat, Tıbbiyeli Hikmet Bey örneğinde olduğu gibi "Ya İstiklâl Ya Ölüm" diyordu.

Mustafa Kemal Paşaya göre; Bizi korumaya alacak hiçbir devlet bunu karşılıksız yapmazdı. Diğer yandan Anadolu'da ortaya çıkan eğilim tam bağımsızlıktı. Bununda mutlaka başarılması gerekirdi.

Mustafa Kemal Paşa bunun mutlaka başarılacağına inanıyordu. O yüzden de Mandaterliğin reddedilmesini istiyordu.

Aslında bu anlayışla bugünde farklı şekillerde karşılaşırız. Bize düşen tüm bu yaklaşımlara karşı, Mustafa Kemal duruşunu göstermektir.